

## ВИКЛАДАЧІ Й СТУДЕНТИ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» В ОДЕСІ (1905—1909)

Революційні події першої революції в Російській імперії поставили під загрозу саме існування пануючої системи. Тому царизм змушений був піти на поступки, в тому числі і в українському питанні. Після виходу царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 року в якому було скасовано заборону на українське друковане слово та надано право українцям гуртуватись, за прикладом Галичини, українці на підросійській Україні почали створювати культурно-освітні товариства — «Просвіти». Першим серед Наддніпрянських культурно-освітніх товариств утворилася «Просвіта» в Одесі. Вже 30 жовтня на квартирі лікаря І. М. Луценка (булиця Херсонська, 52) зібрались члени одеської «Громади», яка тут діяла ще з 70-х років XIX ст., і затвердили статут товариства. Звичайно, через революційні події та небажання властей, реєстрація «Українського товариства «Просвіта» в Одесі затяглася до 25 листопада 1905 року. Це сталося після організованого просвітянами 23 листопада першого українського багатотисячного мітингу в Одесі. Серед організаторів заходу і промовців на мітингу були, за спогадами А. С. Синявського, професори університету (1).

Вагомий внесок у плідну діяльність «Просвіти» в Одесі зробили викладачі й студенти Новоросійського університету. Серед засновників товариства був І. М. Бондаренко — завідуючий історико-філологічним кабінетом університету. Часто реферати, які були прочитані науковцями в «Просвіті» обговорювались в історико-філологічному кабінеті, або на їх основі друкувались книги. І. М. Бондаренко був одним з найактивніших просвітян. Він автор низки книг («Велике повстання англійського народу», художніх творів під назвою «Дніпром» та ін.) (2). Його книга «Про Гарібальді, борця за волю італійського народу» (Одеса, 1908) була відразу ж кон-

фіскована поліцією. А відомий книговидавець і просвітянин в Одесі Ю. І. Фесенко був притягнутий до адміністративної відповідальності за те, що розпочав друк книги раніше дозволеного цензурою терміну, чим сприяв розходженню 250-ти екземплярів цієї книги (3). Плідно працювала з «Просвітою» дружина І. М. Бондаренка, також талановита письменниця та історик К. О. Бондаренко. Вона активно виступала на зібраннях товариства на історичні теми: «Польська культура та українське суспільство перед унією 1596 р.» (7.02.1907) та «Богдан Хмельницький — гетьман України» (14, 21.11.1907 р.) (4). В 1910 році історико-філологічний факультет університету висунув І. М. Бондаренка на посаду приват-доцента, але попечитель учбової округи довго не хотів затверджувати цього клопотання через його давню «неблагонадійність» (5).

Активним просвітянином був і професор медицини університету в 1902—1919 рр. К. М. Сапежко (1857—1928). Він був блискучим хірургом, добре знаним в Європі, а ще більше в Одесі. У свій час він лікував і Лесю Українку, яка мало не щороку приїздила до Одеси, де мала багато друзів-однодумців.

Плідно працювали в «Українському товаристві «Просвіта» в Одесі приват-доцент, а згодом професор історико-філологічного факультету В. М. Мочульський, та проф. В. Ф. Лазурський, професори І. І. Радецький та Б. М. Ляпунов, приват-доценти М. С. Панченко та Г. М. Сидоренко. Багато зробила для становлення «Просвіти» і дружина відомого професора — українофіла з нашого університету О. І. Маркевича (1847—1903) — Л. С. Маркевич.

Завдяки активній діяльності української інтелігенції, Одеський університет почав відігравати провідну роль в національному русі міста. Педагогічний відділ історико-філологічного товариства при університеті під головуванням професора М. М. Ланге — людини широкого філософського світогляду, за спогадами А. С. Синявського, перетворився в революційну трибуну, де часто виступали з запальними промовами педагоги і науковці, підіймаючи питання шкільної реформи і місця в ній української мови.

Активна робота просвітян на ниві українського відродження привернула до себе увагу широких верств населення міста. З часом одеська «Просвіта» стає найчисленнішою серед українських товариств на підросійській Україні. На перше січня 1908 року в ній нараховувалось 532 члени (6). У «Просвіті» регулярно проводились вечори, присвячені відомим

діячам культури, письменникам, найважливішим подіям в українській історії. Зачитувались і обговорювались реферати, ставились спектаклі, готували відкриття першої української школи в місті. Просвітяни розпочали видання перших українських газет в Одесі: «Народное дело» (матеріали в основному українською мовою) і «Народня справа» під редакцією І. М. Луценка, які поліція відразу ж закривала за їх революційне та національно-визвольне спрямування; і газету «Вісті» під редакцією Л. М. Шелухіної.

Часто на вечорах «Просвіти» виступав з рефератами І. А. Лінниченко — учень В. Б. Антоновича. Коли помер В. Б. Антонович — визначний вчений і патріот, який тісно співпрацював з одеськими громадянами на протязі десятиліть, тоді, в 1908 році одеська «Просвіта» влаштувала вечір пам'яті відомого вченого. На вечорі були зачитані два реферати: «Антонович як історик і археолог» (І. А. Лінниченко) та «Антонович як етнограф, антрополог і суспільний діяч» (С. П. Шелухина). Але після прочитаних рефератів зав'язалася гостра дискусія, яка, на думку чиновника канцелярії градоначальника, «вийшла далеко за межі дозволеного». І, як наслідок, постановою градоначальника у «Просвіті» було заборонено читати реферати на «масороссийском наречии», а голову товариства М. Ф. Комарова, який відстоював право на дискусію, було оштрафовано на 100 крб. (7).

Слід згадати, що учні І. А. Лінниченко, які під його керівництвом працювали на ниві української історії, стали найактивнішими просвітянами. Будучи ще студентами, М. Є. Слабченко та П. Г. Клепацький отримали золоті медалі за наукові праці: «Малороссийский полк в административном отношении» та «Очерки по истории Киевской земли в Литовский период» (8). Невдовзі ці талановиті студенти стануть професорами нашого університету, а М. Є. Слабченко академіком ВУАН, і в 30-х роках будуть репресовані саме за те, що зі студентських літ стали на шлях українського пробудження.

Надзвичайно активними поборниками українського становлення були студенти університету. Багато студентів вступило до української «Просвіти». Студенти вимагали відкриття українознавчих кафедр в університеті та введення української мови в навчальний процес. В університеті часто відбувалися мітинги, різні зібрання студентів, де лунали промови за соціальне й національне визволення. В грудні 1905 року Рада професорів університету розглянула заяви студентів-

українців і ухвалила постанову про відкриття нових кафедр: по історії України, історії української літератури, української мови, права українського народу. У постанові було зазначено, що на тих кафедрах, коли більша частина слухачів-студентів будуть українці, лекції повинні виголошуватись на українській мові (9). Звичайно, ця добра ухвала науковців університету не могла бути дозволена чиновниками, і кафедри українознавства не були відкриті.

Лише в 1907 році приват-доцент університету О. С. Грушевський (рідний брат М. С. Грушевського) почав читати курс з історії України рідною мовою. Але саме це і стало причиною звільнення його з університету і переведення до Києва. В цьому ж році було переведено в Катеринославську губернію відомого в Одесі педагога, одного із засновників «Просвіти» Д. Сигаревича та інших викладачів, які впроваджували українську мову в широкий загал (10).

Багато студентів нашого університету склали найбільш активний прошарок членів «Просвіти». Зокрема, члени університетського оркестру на чолі з диригентом Б. П. Цинкаловським часто брали участь у просвітянських концертах, вечорах, інших масових заходах (11).

Серед найактивніших студентів у «Просвіті» слід відзначити М. Є. Слабченка, котрий завідував архівом та музеєм «Просвіти», зібрав там понад трьохсот цікавих експонатів. Він часто виступав з науковими доповідями на просвітянських заходах. Його було обрано до керівництва товариства — Виконавчого відділу. М. Слабченко ще студентом захопився наукою і добре усвідомив, що лише робота на ниві становлення нової України, яка має наукове підґрунтя, може мати надзвичайно великі наслідки. Після того, коли кафедри українознавства не вдалося відкрити в університеті, він намагається створити наукову секцію при «Просвіті». І восени 1909 року така секція створюється на рівні драматичної та співочої. Для цього він залучає молодих науковців читати лекції з таких дисциплін: політекономії (В. Гришинський), історії української літератури (А. Ніковський), історії української церкви (В. Хоменко), історії українського права (М. Слабченко) (12). Але передчасне закриття «Просвіти» в Одесі 28 листопада 1909 року перекреслило всі плани і не дало широко розгорнути роботу (13).

Студент історико-філологічного факультету А. В. Ніковський також часто виступав з доповідями у товаристві. Він опікувався бібліотекою та читальнею «Просвіти». Там можна

було прочитати всі українські часописи не тільки ті, що виходили в Російській імперії, але й Галичині та за океаном, в Америці. Під час визвольних змагань А. В. Ніковський відіграватиме помітну роль у загальноукраїнському русі. В 1920 році він стане міністром закордонних справ Української Народної Республіки. В 1930 році з М. Слабченком, Ф. Панченко-Чаленком буде безпідставно засуджений у справі «СВУ», яка поклала початок репресіям серед української інтелігенції, що була вихована у «Просвітах».

Будучи ще студентом, А. В. Ніковський допомагав М. М. Аркасу, котрий ще на початку 70-х років XIX ст. навчався в нашому університеті, тісно співпрацював з одеськими громадивцями, та був членом одеської «Просвіти» створювати «Просвіту» у сусідньому Миколаєві, де мешкав М. М. Аркас.

Одеська «Просвіта» мала значні здобутки у пробудженні національної самосвідомості серед студентської молоді, без огляду на національне походження. Після закриття одеської «Просвіти» просвітяни не впали духом, а об'єдналися в «Одеський Український Клуб», який з 1910 року продовжував наполегливу роботу по відродженню українства. І ядром цієї організації продовжувала бути передова інтелігенція міста, особливо його університету.

#### ПРИМІТКИ

1. Снявський Антін. Вибрані праці. — К. — 1993. — С. 111.
2. Кутинський М. Некрополь України.//Дніпро.— 1990. — № 5. — С. 138.
3. ДАОО. — Ф. 13. — Оп. 1. — Спр. 161. — Арк. 1—2.
4. Одчот українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1907 р. — Одеса. — 1908. — С. 16.
5. ДАОО. — Ф. 187. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 4—5.
6. Одчот українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1907 рік. — Одеса, — 1908. — С. 32.
7. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 285. — Арк. 129.
8. Ричка В. М. Згублене життя (П. Г. Клепанський)//Репресоване краєзнавство. — К. — 1991. — С. 202.
9. Рідний край. — 1906. — № 1. — С. 17.
10. Снявський Антін. Там само. — С. 113.
11. ДАОО: — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 285. — Арк. 98.
12. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 285. — Арк. 82.
13. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 314. — Арк. 4—5.
14. Сарбей В. Г. Микола Аркас і його «Історія України-Русі»//Аркас М. М. Історія України-Русі. — К. — 1991. — С. 28.